

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛІЦЕНЗІЙНОГО ДОГОВОРУ

БАЖАНОВ Валентин Олександрович - асистент кафедри цивільного права
юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
УДК 347.788

Публикация посвящена общей характеристике лицензионного договора; анализу существенных условий и содержания данного договора.

Ключові слова: договір; авторське право; ліцензія; ліцензійний договір.

Актуальність даної теми обумовлена суспільно-правовою необхідністю укладання ліцензійних договорів суб'єктами права інтелектуальної власності. Водночас, сучасний стан наукової розробленості даної проблематики обумовлений недостатністю ґрунтовних теоретичних праць, що також свідчить про актуальність даного дослідження.

Теоретичну основу проведеного дослідження склали праці наступних вчених: М.М. Агаркова, Т.В. Боднар, М.І. Брагінського, В.В. Вітрянського, О.В. Дзери, О.С. Іоффе, А.В. Кирилук, А.О. Кодинця, О.В. Кохановської, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика, О.А. Підпригори, О.П. Сергєєва та ін.

Нормативною базою дослідження є: Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003 року, Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 року, законодавство зарубіжних країн та ряд інших нормативних актів.

Метою даного дослідження є надання загальної характеристики ліцензійного договору.

Об'єктом дослідження є договірні правовідносини, що виникають на підставі ліцензійних договорів.

Предметом дослідження є міжнародні акти, нормативно-правові акти України, зарубіжних держав та практика їх застосування, наукові погляди, ідеї, концепції вітчизняних та іноземних вчених у сфері даної проблематики.

Методологічну основу дослідження склали наступні методи: діалектичний, порівняльно-правовий, формально-логічний, системно-структурний та інші. Діалектичний метод застосовувався під час дослідження розвитку договірних правовідносин, що виникають на підставі ліцензійних договорів. Порівняльно-правовий метод був застосований при дослідженні норм національного, зарубіжного та міжнародного права. Для виявлення суперечностей у понятійному апараті у сфері договірних правовідносин, що виникають на підставі ліцензійних договорів, застосовувався формально-логічний метод. За допомогою системно-структурного аналізу були досліджені норми законодавства України та зарубіжних країн у сфері договірних правовідносин, що виникають на підставі ліцензійних договорів.

Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (надалі – ЦК України) містить легальне визначення ліцензійного договору. Так, згідно з ч.1 ст. 1109 ЦК України: «За

ліцензійним договором одна сторона (ліцензіар) надає другій стороні (ліцензіату) дозвіл на використання об'єкта права інтелектуальної власності (ліцензію) на умовах, визначених за взаємною згодою сторін з урахуванням вимог цього Кодексу та іншого закону» [2, ст. 1109].

Варто зазначити, що легальні визначення поняття «ліцензійний договір» також містяться і в законодавствах зарубіжних країн.

Так, відповідно до ч.1 ст. 1235 Цивільного кодексу Російської Федерації від 30 листопада 1994 року (надалі – ЦК РФ) за ліцензійним договором одна сторона – володілець виключного права на результат інтелектуальної діяльності або на засіб індивідуалізації (ліцензіар) надає або зобов'язується надати іншій стороні (ліцензіату) право використання такого результату або такого засобу у встановлених договором межах [6, ст. 1235].

Згідно з ч. 1 ст. 996 Цивільного кодексу Республіки Казахстан від 01 липня 1999 року (надалі – ЦК Республіки Казахстан) за ліцензійним договором сторона, яка володіє виключним правом на результат інтелектуальної творчої діяльності або на засіб індивідуалізації (ліцензіар), надає іншій стороні (ліцензіату) право тимчасово використовувати відповідний об'єкт інтелектуальної власності визначеним способом [7, ст. 996].

У ч. 1 ст. 985 Цивільного кодексу Республіки Білорусь від 07 грудня 1998 року (надалі – ЦК Республіки Білорусь) зазначено, що за ліцензійним договором сторона, яка володіє виключним правом на використання результату інтелектуальної діяльності або на засіб індивідуалізації (ліцензіар), надає іншій стороні (ліцензіату) дозвіл використовувати відповідний об'єкт інтелектуальної власності [8, ст. 985].

На сучасному етапі розвитку доктрини права інтелектуальної власності - С.А. Сударіков зазначає, що ліцензійний договір – це письмова угода між правоволодільцем та правонаступником про умови передачі виключного майнового права на об'єкт інтелектуальної власності за плату [10, с. 264]. За ліцензійним договором

(concession de licence, licence, license) одна сторона (ліцензіар), яка є володільцем визначених виключних прав, передає іншій стороні (ліцензіату) частину або всі належні їй виключні права у межах, що встановлені у договорі [11, с. 507]. Відповідно до ліцензійного договору володілець виключного права (ліцензіар) передає право на використання охоронюваного об'єкта іншій особі (ліцензіату), а останній приймає на себе зобов'язання вносити ліцензіару визначені договором платежі та здійснювати інші дії, передбачені договором [12, с. 42]. І.Є. Якубівський вказує, що ліцензійний договір можна розглядати як універсальну договірну конструкцію, сфера застосування якої включає поряд із промисловою власністю авторське право і суміжні права [13, с. 414].

Виходячи зі змісту ч.1 ст. 1109 ЦК України, можна зробити висновок, що предметом ліцензійного договору є права на використання об'єкта права інтелектуальної власності, що надаються ліцензіату. У той же час висловлюється думка, що предметом ліцензійного договору можуть бути тільки права на використання об'єктів промислової власності [14, с. 117]. Проте, з нашої точки зору, предметом ліцензійного договору можуть бути права на використання будь-якого об'єкту права інтелектуальної власності (у тому числі, права на використання об'єктів авторського права), оскільки у чинному законодавстві України не існує обмежень щодо прав, які можуть бути предметом даного договору. О.О. Кулініч та Л.Д. Романадзе вказують на те, що існують наступні види ліцензійних договорів: авторський; про надання суміжних прав; про надання прав на винахід, корисну модель або промисловий зразок; про надання прав на торговельну марку; про надання прав на топологію інтегральних мікросхем; про надання прав на селекційне досягнення [15, с. 267-268]. У даному дослідженні під ліцензійним договором розуміється договір, за яким надаються права на використання об'єктів авторського права.

Варто зазначити, що при визначенні предмету ліцензійного договору обов'язково необхідно враховувати по-

ложення ч. 5 ст. 1109 ЦК України, у якій зазначено, що предметом ліцензійного договору не можуть бути права на використання об'єкта права інтелектуальної власності, які на момент укладення договору не були чинними [2, ст. 1109].

Отже, предметом ліцензійного договору можуть бути майнові права на використання об'єктів авторського права, що визначені законодавством України, а саме, права на використання даних об'єктів. Під використанням об'єктів авторського права розуміють: опублікування (випуск у світ); відтворення будь-яким способом та у будь-якій формі; переклад; переробку, адаптацію, аранжування та інші подібні зміни; включення складовою частиною до збірників, баз даних, антологій, енциклопедій тощо; публічне виконання; продаж, передання в найм (оренду) тощо; імпорт його примірників, примірників його перекладів, переробок тощо. Варто зазначити, що сторони ліцензійного договору можуть визначити у договорі й інші способи використання твору.

Відповідно до ч. 3 ст. 1109 ЦК України у ліцензійному договорі визначаються вид ліцензії, сфера використання об'єкта права інтелектуальної власності (конкретні права, що надаються за договором, способи використання зазначеного об'єкта, територія та строк, на які надаються права, тощо), розмір, порядок і строки виплати плати за використання об'єкта права інтелектуальної власності, а також інші умови, які сторони вважають за доцільне включити у договір [2, ст. 1109].

У ч.1 ст. 1108 ЦК України зазначено, що особа, яка має виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності (ліцензіар), може надати іншій особі (ліцензіату) письмове повноваження, яке надає їй право на використання цього об'єкта в певній обмеженій сфері (ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності) [2, ст. 1108]. Отже, ліцензія – це письмове повноваження, на підставі якого ліцензіат отримує від особи, яка має виключні майнові права інтелектуальної власності, дозвіл на використання об'єкта права інте-

лектуальної власності у певній обмеженій сфері [16, с.810].

Згідно з ч.3 ст. 1108 ЦК України існують три види ліцензій на використання об'єкта права інтелектуальної власності:

- виключна ліцензія – видається лише одному ліцензіату і виключає можливість використання ліцензіаром об'єкта права інтелектуальної власності у сфері, що обмежена цією ліцензією, та видачі ним іншим особам ліцензій на використання цього об'єкта у зазначеній сфері;

- одинична – видається лише одному ліцензіату і виключає можливість видачі ліцензіаром іншим особам ліцензій на використання об'єкта права інтелектуальної власності у сфері, що обмежена цією ліцензією, але не виключає можливості використання ліцензіаром цього об'єкта у зазначеній сфері;

- невиключна – не виключає можливості використання ліцензіаром об'єкта права інтелектуальної власності у сфері, що обмежена цією ліцензією, та видачі ним іншим особам ліцензій на використання цього об'єкта у зазначеній сфері [2, ст. 1108].

Необхідно зазначити, що існує й інший поділ ліцензій залежно від їх характеру на наступні види: добровільна та примусова.

Добровільними є ліцензії, що видаються на основі ліцензійних договорів.

Примусова ліцензія може бути видана судом у разі невикористання об'єкта промислової власності протягом певного строку [17, с.894]. Отже, примусова ліцензія може бути видана тільки щодо об'єктів промислової власності, оскільки їх використання може здійснюватися з метою досягнення наукового прогресу (наприклад, примусова ліцензія може бути видана відповідно до ст. 30 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15 грудня 1993 року [6, ст. 30]). Видача примусової ліцензії на об'єкт авторського права суперечить природі об'єктів авторського права, основним призначенням яких є духовне та культурне збагачення людини. У той же час необхідно вказати, що Всесвітня конвенція про авторське право 1952 року передбачає випадок, коли може бути видана примусова ліцензія щодо

об'єктів авторського права. Зокрема, у ч. 2 ст. V Всесвітньої конвенції зазначено: «Проте кожна Договірна Держава може своїм внутрішнім законодавством обмежити право перекладу письмових творів, але з дотриманням таких постанов. Якщо після закінчення семи років від часу першого випуску в світ будь-якого письмового твору, його переклад на національну мову або, у відповідних випадках, на одну з національних мов Договірної Держави не був випущений у світ власником права перекладу або з його дозволу, то будь-який громадянин цієї Договірної Держави може одержати від компетентного органу цієї Держави невиняткову ліцензію на переклад і випуск у світ перекладеного таким чином твору національною мовою, якою він досі не був випущений в світ...» [1, ст. V].

У даній статті Конвенції також міститься умова видачі примусової ліцензії: особа, яка бажає отримати ліцензію, повинна довести, що вона зверталася до власника майнових авторських прав на переклад з проханням надати дозвіл на переклад та випуск у світ даного перекладу та що, незважаючи на вжиті ним належні заходи, його прохання не було вручене власнику авторського права або він не міг одержати від власника авторського права дозвіл на переклад. За таких же умов ліцензія може бути видана також у випадках, коли видання перекладу, що вже вийшло національною мовою, повністю розпродано [1, ст. V].

Варто наголосити на тому, що в ЦК України існує презумпція надання за ліцензійним договором невиключної ліцензії, якщо інше не встановлено самим ліцензійним договором (ч. 4 ст. 1109 ЦК України) [2, ст. 1109].

Однією із найважливіших характеристик ліцензійного договору є його строковий характер [18, с. 68].

У ст. 1110 ЦК України встановлюється строк дії ліцензійного договору. Згідно з ч. 1 ст. 1110 ЦК України ліцензійний договір укладається на строк, встановлений договором, який повинен спливати не пізніше спливу строку чинності виключного майнового права на визначений у догово-

рі об'єкт права інтелектуальної власності [2, ст. 1110]. Аналогічна норма міститься у ст. 1235 ЦК РФ [6, ст. 1235].

З нашої точки зору, до укладення ліцензійного договору, сторони повинні встановити реальний строк дії майнових прав на об'єкти авторського права. Зокрема, мова йде про укладення договору, наприклад, між спадкоємцем автора та іншою особою (ліцензіатом): сторони можуть мати бажання укласти договір на 10 років, проте строк чинності майнових прав може складати лише 5 років, тому що на час укладення договору минуло 65 років з моменту смерті автора.

Проте, варто зауважити, що, на нашу думку, строк дії ліцензійного договору не є істотною умовою даного договору. Даний висновок можна зробити на основі аналізу ч. 3 ст. 1110 ЦК України: «У разі відсутності у ліцензійному договорі умови про строк договору він вважається укладеним на строк, що залишився до спливу строку чинності виключного майнового права на визначений у договорі об'єкт права інтелектуальної власності, але не більше ніж на п'ять років...» [2, ст. 1110]. Отже, якщо сторони ліцензійного договору не вкажуть строк дії договору, даний договір не буде вважатися неукладеним, оскільки даний строк можна визначити на підставі ч. 3-ст. 1110 ЦК України.

Необхідно наголосити на тому, що у ч.3 ст. 1110 ЦК України мова також йде про пролонгацію ліцензійного договору за умови відсутності у ньому умови про строк: «...Якщо за шість місяців до спливу зазначеного п'ятирічного строку жодна зі сторін не повідомить письмово другу сторону про відмову від договору, договір вважається продовженим на невизначений час. У цьому випадку кожна із сторін може в будь-який час відмовитися від договору, письмово повідомивши про це другу сторону за шість місяців до розірвання договору, якщо більший строк для повідомлення не встановлений за домовленістю сторін» [2, ст. 1110]. З нашої точки зору, положення даної статті є нечіткими, оскільки, враховуючи строковий характер майнових авторських прав, ліцензійний договір не може

бути продовжений на невизначений час. На нашу думку, більш вдалою була б конструкція ст. 1110 ЦК України, яка не містить умов про пролонгацію ліцензійного договору на невизначений час.

Враховуючи консенсуальний характер ліцензійного договору, варто зазначити, що сторонам даного договору необхідно передбачити певний термін, з якого у ліцензіата виникає право на використання об'єкта авторського права. Якщо ліцензіат порушує встановлений у ліцензійному договорі термін початку використання об'єкта авторського права (зокрема, починає використовувати об'єкт раніше або пізніше встановленого терміну), ліцензіар може відмовитися від ліцензійного договору [19, с. 813]. Наприклад, відповідно до ліцензійного договору ліцензіат повинен розпочати переробку твору 1-го січня 2012 року, проте, станом на 1-ше лютого 2012 року ліцензіат не розпочав роботу над переробкою твору. У даному випадку ліцензіар має право розірвати ліцензійний договір. Дане правило також закріплене у ч. 2 ст. 1110 ЦК України [2, ст. 1110].

Отже, можна зробити висновок, що у ліцензійному договорі може бути визначений строк дії договору та термін, з якого ліцензіат зобов'язується розпочати використання твору.

Аналізуючи ч. 7 ст. 1109 ЦК України, можна зробити висновок, що однією із умов ліцензійного договору є умова про територію, на яку поширюються надані права на використання об'єкта права інтелектуальної власності. З нашої точки зору, дана умова не є істотною, тому що, якщо сторони не вкажуть у договорі територію, на яку поширюються надані права на використання об'єкта права інтелектуальної власності, даний ліцензійний договір не є неукладеним, оскільки у ч. 7 ст. 1109 ЦК України закріплене загальне правило визначення зазначеної території: у разі відсутності в ліцензійному договорі умови про територію, на яку поширюються надані права на використання об'єкта права інтелектуальної власності, дія ліцензії поширюється на територію України [2, ст. 1109]. У даному випадку ліцензіат отримує право на викорис-

тання об'єкта авторського права виключно на території України, якщо в договорі не зазначена умова про використання даного об'єкта на іншій території (на території зарубіжних країн, зокрема).

Однією із умов ліцензійного договору є також розмір, порядок і строки виплати плати за використання об'єкта авторського права.

У ч. 1 ст. 1109 ЦК України не йде мова про оплатний характер ліцензійного договору. Проте, проаналізувавши ч. 3 ст. 1109 ЦК України, можна зробити висновок, що ліцензійний договір не може бути безоплатним. У даному договорі сторони обов'язково повинні домовитись стосовно розміру, порядку і строків виплати плати за використання об'єкта авторського права. Отже, сторони можуть на власний розсуд врегулювати питання виплати авторської винагороди за використання об'єкта авторського права. Проте, при визначенні розміру авторської винагороди, ліцензіар та ліцензіат обов'язково повинні враховувати положення Постанови КМУ від 18 січня 2003 року «Про затвердження мінімальних ставок винагороди (роялті) за використання об'єктів авторського права і суміжних прав» [4].

Розмір авторської винагороди може бути зазначений як у формі фіксованих разових платежів або фіксованих періодичних платежів, так і у вигляді відсоткових відрахувань від доходу. Можлива й інша форма визначення винагороди [20, с. 165].

Отже, авторська винагорода може виплачуватись у наступних найбільш поширених формах: роялті; паушальний платіж; комбіновані платежі [21, с.146].

Згідно з п. 14.1.225 ст. 14 Податкового кодексу України від 02 грудня 2010 року роялті – це будь-який платіж, отриманий як винагорода за користування або за надання права на користування будь-яким авторським та суміжним правом на літературні твори, твори мистецтва або науки, включаючи комп'ютерні програми, інші записи на носіях інформації, відео- або аудіокасети, кінематографічні фільми або плівки для радіо- чи телевізійного мовлення, передачі (програми) організацій мовлення,

будь-яким патентом, зареєстрованим знаком на товари і послуги чи торгівельною маркою, дизайном, секретним кресленням, моделлю, формулою, процесом, правом на інформацію щодо промислового, комерційного або наукового досвіду (ноу-хау) [3, ст. 14].

Роялті – це ліцензійний платіж у вигляді сум, які сплачуються періодично, залежно від обсягів виробництва або реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) з використанням об'єкта права інтелектуальної власності [5, п. 3].

Відповідно до п.3 Національного стандарту №4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності», що був затверджений Постановою КМУ від 03 жовтня 2007 року, паушальний платіж – це одноразовий платіж, який становить фіксовану суму і не залежить від обсягів виробництва (продажу) продукції (товарів, робіт, послуг) з використанням об'єкта права інтелектуальної власності [5, п. 3].

Комбінований платіж поєднує у собі роялті та паушальний платіж. Зокрема, ліцензіар спочатку отримує фіксовану суму платежу, а потім також буде отримувати періодичні платежі у залежності, наприклад, від обсягів реалізації продукції.

Отже, сторони ліцензійного договору можуть самостійно обрати порядок виплати авторської винагороди за використання твору.

На підставі проведеного дослідження можна із впевненістю стверджувати, що предметом ліцензійного договору можуть бути майнові права на використання об'єктів авторського права, оскільки законодавство України не містить жодних обмежень щодо надання прав на використання творів за ліцензійним договором.

Істотними умовами ліцензійних договорів є наступні: умова про предмет ліцензійного договору (права, що надаються за ліцензійним договором); способи використання твору; розмір, порядок і строки виплати винагороди за використання об'єкта авторського права.

Щодо строку дії ліцензійного договору, території, на яку поширюються надані права на використання об'єкта авторсько-

го права, та виду ліцензії, що надається за договором, вважаємо, що дані умови не є істотними, тому що не зазначення даних умов в договорі не дає підстав вважати ліцензійний договір неукладеним, оскільки вказані умови можна визначити за допомогою норм ЦК України.

У той же час необхідно відзначити, що питання належності строку дії та території до істотних умов ліцензійного договору залишається відкритим, оскільки, незважаючи на зміст положень ст.ст. 1109, 1110 ЦК України, за своїми ознаками строк та територію ліцензійного договору можна віднести до істотних умов ліцензійного договору.

Література

1. Всесвітня конвенція про авторське право 1952 року. Офіційний вісник України, 2006 р., № 46, стор. 207, ст. 3104, код акту 37853/2006.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV // ВВР, 2003, № 40-44, ст. 356.
3. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року № 2755-VI // ВВР, 2011, № 13, / № 13-14, № 15-16, № 17 /, стор. 556, ст. 112.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження мінімальних ставок винагороди (роялті) за використання об'єктів авторського права і суміжних прав» від 18 січня 2003 р. N 72 // Урядовий кур'єр від 07.02.2003 р. – № 24.
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного стандарту N 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності» від 03 жовтня 2007 року № 1185 // Урядовий кур'єр від 17.10.2007 р. – № 191.
6. Гражданский кодекс Российской Федерации от 30 ноября 1994 года. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://base.garant.ru/10164072/>
7. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 01 июля 1999 года. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013880
8. Гражданский кодекс Республики Беларусь от 07 декабря 1998 года. [Електро-

АНОТАЦІЯ

Публікація присвячена загальній характеристиці ліцензійного договору; аналізу істотних умов та змісту даного договору.

SUMMARY

The article scrutinizes the general description of the license agreement and essential conditions, and content of this agreement.

ний ресурс] / Режим доступу: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=hk9800218&p2={NRPA}>

9. Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15 грудня 1993 року № 3687-XII // ВВР, 1994, № 7, - ст. 32.

10. Судариков С.А. Авторское право: учебник. – Москва : Проспект, 2011. – 464 с.

11. Гражданское и торговое право зарубежных государств: В 2-х томах. – 4-е изд., перераб. и доп. / Отв. ред. Е.А. Васильев, А.С. Комаров. – М.: «МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ», 2008. – Т. II. – 640 с.

12. Гражданское право: В 4 т. Том 4: Обязательственное право: учеб. для студентов вузов, обучающихся по направлению 5211400 «Юриспруденция» и по специальности 021100 «Юриспруденция» / [Витрянский В.В. и др.]; отв. ред. – Е.А. Суханов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 800 с.

13. Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвеевські цивілістичні читання). Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 10 листопада 2011 року. – К.: Алерта, 2012. – 432 с.

14. Альманах цивилистики: Сборник статей. Вып. 2 / Под ред. Майданика Р.А. – К.: Алерта; КНТ; Центр учебной литературы, 2009. – 384 с.

15. Право інтелектуальної власності: на-

вчальний посібник / О.О. Кулініч, Л.Д. Романадзе. – О.: Фенікс, 2011. – 492 с.

16. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. / За відповід. ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Т. II. – 1088 с.

17. Цивільне право України. Особлива частина: підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. – 3-те вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 1176 с.

18. Наумова Е. Договорное регулирование оборота прав на интеллектуальную собственность / Е. Наумова // Интеллектуальная собственность: Авторское право и смежные права. – № 6, 2008. – С. 64 – 71.

19. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. / За відповід. ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Т. I. – 832 с.

20. Моргунова Е.А. Права на результаты интеллектуальной деятельности и средства индивидуализации: Комментарий к части четвертой Гражданского кодекса Российской Федерации (постатейный) / Е.А. Моргунова, В.В. Погуляев, Н.П. Корчагина / Под общ. ред. Е.А. Моргуновой. – М.: Юстицинформ, 2010. – 656 с.

21. Понікаров В.Д. Авторські права та інтелектуальна власність: Підручник / Понікаров В.Д., Єрмоленко О.О., Медведєв І.А. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2008. – 304 с.